

Beteckning: Rel D vt 2006:2

Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap

Positiv kristen djursyn

Per Erik Wesslén
Juni 2006

D-uppsats, 10 poäng
Religionsvetenskap

Religionsvetenskap D
Handledare: Håkan Bengtsson

Innehåll

1. Inledning: Syfte och problemställning	s. 2
2. Metod	s. 5
2.1 Övergripande metoddiskussion	s. 5
2.2. Om djursymbolik kontra konkreta djur	s. 6
3. Tidigare forskning	s. 8
4. Nedvärderandet av djur i bibeltexterna sett ur ett maktperspektiv	s. 12
5. Skapelseberättelsen	s. 14
6. Djurens närvarande vid Jesus födelse och dop	s. 17
7. Jesus samvaro med de vilda djuren	s. 20
8. Åsnan	s. 21
8.1 Jesus och åsnan	s. 21
8.2 En återkoppling till åsnan i Fjärde Mosebok	s. 22
9. Guds lamm	s. 24
Sammanfattning	s. 28
Käll- och litteraturförteckning	s. 30

1. Inledning: Syfte och problemställning

Djur har negligerats i kristen teologi, trots att de förekommer ofta i de heliga skrifterna, i viktiga kristna sammanhang.

En populär tradition inom kristendomen är bilden av Jesus födelse i ett stall, med djuren närvarande. Det är en tradition som dels bygger på apokryfiska texter, framför allt Pseudo-Matteus. Traditionen går också tillbaka på äldre, gammaltestamentliga, profetiska texter, som Jesaja. Även evangelisten Lukas talar i termer som antyder en sådan situation. Lukas säger inte uttryckligen att Jesus föddes i ett stall bland djuren, men det heter i hans evangelium att Jesus mor, Maria, födde sin son i Betlehem och "lindade honom och lade honom i en krubba, eftersom det inte fanns plats för dem inne i härberget".¹ En krubba är en matskål för djur. På grund av detta har man, inte minst inom den etablerade kristna konsten, kommit att tolka detta som att Jesus föddes i ett stall, med djur som åsna och oxe närvarande.² Andra exempel på djurs deltagande i kristna texter inkluderar Jesus dop. När Jesus döptes av Johannes döparen sänkte sig en duva över honom.³

Enligt samtliga fyra evangelier var det en åsna som förde Jesus in i Jerusalem, för att fullborda profetian, och lägga grunden till hela kristendomen. Jesus själv liknas, av Johannes, vid ett lamm; "Guds lamm".⁴

När Jesus var ensam ute i öknen i 40 dagar och nätter umgicks han, enligt Markus, med de vilda djuren.⁵

Även i den hebreiska bibeln – den bok man i kristen tradition kallar för Gamla Testamentet – står olika djur i fokus i viktiga berättelser. I Fjärde Mosebok låter Herrens ängel en åsna tala med människoröst. Det är profeten Bileams åsna som ser den Herrens ängel som Bileam inte ser. Bileam har slagit dövörat till Gud. Hans åsnesto börjar då tala med människoröst, och genom sitt tal övertygar hon sin herre att göra som Gud befäller.

I den här uppsatsen väljer jag företrädesvis att fokusera på djuren som förekommer i evangelietexterna, eftersom de är de centrala texterna inom kristendomen, och det är just den kristna djursynen jag närmare vill diskutera i den här uppsatsen.

Min hypotes är att det i de centrala kristna texterna faktiskt finns en genomgående uppvärderande bild av djuren, om man väljer att se den.

¹ Luk 2:7.

² Denna fråga, om djurens eventuella närvarande vid Jesus födelse, och de texter som denna idé vilar på, kommer jag att diskutera utförligare i kapitel 6.

³ Matt 3:16.

⁴ Joh 1:29-36.

Samtidigt kan man konstatera att detta uppvärderande omnämnande av djuren har tystats ner inom teologin, inom kristenheten. Det är en djursyn som ända fram till våra dagar har fått stå tillbaka för en mer nedvärderande djursyn. Är detta ett nedvärderande av djuren som bygger på bibeltexttolkning? Det ska inte förnekas att det finns enskilda degraderande, förminskande bilder och omnämnanen av djur i bibeltexterna, men jag vill mena att dessa inslag inte alls är lika centrala och betydelsefulla som den etablerade kristna traditionen velat göra gällande.

Den klassiska, allmänna läsningen av de bibliska texterna är naturligtvis selektiv, och det kollektiva minnet i kristen teologi och tradition av, t.ex., skapelseberättelsen i Första Mosebok fokuserar på det som sägs om att människan ska råda över djuren, men det utelämnar det som står några rader därefter, där Gud säger att växterna, som han skapat, ska vara människans föda, och djurens föda.⁶

Detta är ett exempel på hur ett visst textstycke kan plockas ut och centreras i teologin, medan andra textstycken, som står alldeles intill, och säger något helt annat, kan ignoreras och glömmas bort. Ett annat exempel, från Nya Testamentet, är den kända episoden när Jesus går lös i templet, och rensar det. Johannes talar om detta tidigt i sitt evangelium. Episoden har mest kommit att handla om att Jesus ”slog ut växlarnas pengar och välte omkull deras bord”.⁷ Men man kan också välja att fokusera på att Jesus samtidigt driver ut fåren och oxarna ur templet, och ”till dem som sålde duvor sade han: ’Bort med allt det här!’”,⁸ och på det viset befriar duvorna, och fåren och oxarna, från att bli offrade i templet. Detta är en möjlig tolkning, enligt religions- och filosofiprofessor Stephen H. Webb.⁹

Varför man inom kristen teologi har valt, och väljer, bort vissa delar till förmån för andra har att göra med vilka idéer man vill släppa fram, och ofta är det idéer som är till fördel för en själv och den grupp man företräder och är en del av. På så vis, kan man konstatera, har manliga kristna teologer valt att fokusera på enskilda mer eller mindre kvinnofientliga bibliska texter, men dolt andra texter, som kanske uttrycker jämställdhetsideal, för att rättfärdiga sin egen överordning, och kvinnans underordning. Det handlar om samma slags fenomen i fråga om djur kontra människor. Teologin har möjligtvis upplevt en motsättning mellan att, å ena sidan, uppmärksamma de uppvärderande djuromnämnanena i bibeln och att samtidigt, å andra sidan, fortsätta att utnyttja och ringakta djuren i det dagliga livet så som man gör.

⁵ Mark 1:13.

⁶ 1 Mos 1:29-30.

⁷ Joh 2:13-16.

⁸ Ibid.

⁹ Webb 1998, s. 147.

I och med att den tradition som är den etablerade har en sådan kraft, är den som läser bibeltexterna ofta redan präglad och påverkad av en bestämd uppfattning om vad som står där, och hur det ska tolkas. Vi ärver våra texttolkningar och värderingar, och därmed sorteras automatiskt mycket av innehållet bort i vår läsning, utan att vi är riktigt medvetna om det. Historiskt sett har den judisk-kristna traditionen representerat en djursyn där djuren är människas ägodelar; de är satta på jorden för människan att använda och utnyttja efter behag.¹⁰

Att utgå ifrån positiva djurbilder, att läsa bibeltexter utifrån en sån utgångspunkt, är också i viss mån selektivt, är också att ha en förförståelse, men eftersom den andra sidan – den nedvärderande djursynen – varit så fullständigt dominerande och övermäktig i kristen teologi och tradition, under i stort sett hela historiens gång, är det nödvändigt och viktigt att arbeta på det här sättet, för att skapa en motvikt och en balans. Detta är en utgångspunkt som stöds av bl.a. teologie professor Andrew Linzey.¹¹

Jag gör helt klart ett urval av djuromnämningen. Men det är en medveten strategi och poäng från min sida att plocka fram och fokusera på de – som jag ser det – uppvärderande djurbilderna. Det ska också sägas att dessa uppvärderande djurbilder inte alltid är odelat ”positiva”, utan att de ibland kan vara mångtydiga och komplexa, och det är också viktigt att väga dessa sidor mot varandra. Det bör nämnas att svin och hundar tecknas i negativa bilder.¹²

Mitt urval är alltså av kvalitativ art, men de textstycken som tas upp är naturligtvis korrekta, och satta i sina sammanhang. Min ambition är att lägga tyngdpunkten på uppskattande omnämningen av djur och djurs liv, men i denna diskussion ingår också att stundtals väga dessa delar mot deras motsatser, som naturligtvis också förekommer. Man kan inte blunda för det som är problematiskt, pluralismen som existerar.

På grund av detta – på grund av alla de missförstånd och fördomar (som det rör sig om enligt min mening) som finns i dessa frågor – anser jag att en sån här uppsats fyller ett viktigt syfte. Ett syfte med min uppsats är att gå tillbaka till ursprungskällorna – bibeltexterna – och studera dem igen, utifrån hypotesen att de innehåller många uppvärderande bilder av djur. Det handlar just om detta, om vilken ingång man har till texterna, redan från början. Den

¹⁰ Linzey 1997, s. 2.

¹¹ Se t.ex. Linzey 1997, s. 18 för en liknande diskussion.

¹² Enligt Matteus säger Jesus vid ett tillfälle: ”Ge inte det som är heligt åt hundarna, och kasta inte era pärlor åt svinen [...]”. (Matt 7:6) En annan variant hittar vi några sidor längre fram i samma evangelium, när Jesus säger åt en kvinna att ”Det är inte rätt att ta brödet från barnen och kasta det åt hundarna”. (Matt 15:26) En annan episod är ”Den besatte och svinhjorden”, som Markus relaterar (5:1-20), som handlar om att Jesus låter orena andar fara in i en svinjord, som på grund av det störtar utför ett stup.

västerländska människan är av vana böjd att se på djuren som människans föda eller redskap, d.v.s. som någonting att utnyttja för vår eget nöje, eller för vår ekonomiska vinnings skull. Därför ser man inte djuren när de dyker upp i bibeltexterna, oavsett sammanhang, även om de så börjar tala med änglaröster.

På samma sätt som kvinnan obestridligen har osynliggjorts i historien, i t.ex. den kristna traditionen, i de kristna texterna, av de manliga författarna och av de manliga läsarna, har djuren osynliggjorts, eller nedvärderats. Om man är medveten om detta – eller åtminstone har det som utgångspunkt, som ”hypotes” – kan man gå tillbaka till källorna och studera dem med andra ögon, och kanske få en helt annan bild, som inte stämmer överens med den bild som getts av den allmänt vedertagna bibeltolkningen.

Västerlandet har länge gått mot en ökad sekularisering, och vårt samhälle betraktar inte längre kyrkans bibeltolkning som det enda sanna rättesnöret för hur vi ska se på saker och ting. Den djursyn som den allmänna bibeltolkningen har företrätt, som oftast tar sin utgångspunkt i skapelseberättelsen, men som sen bortser ifrån alla efterföljande positiva omnämningen av djuren, är inte längre den rådande samhällsnormen för hur vi ska se på och värdera djuren idag.

I modern tid har djurrättsrörelsen vuxit sig allt starkare, i olika former. Idag finns en stor skillnad och spridning i hur olika grupper av människor ser på och värderar djuren. Samhället har på hela taget antagit en mer empatisk hållning gentemot djuren. Hur ska då kyrkan reagera på detta? Som jag skrivit ovan finns det, enligt mitt perspektiv, i bibeltexterna många bortglömda och/eller ignorerade, djupt positiva beskrivningar av olika djur. Bland dem märks t.ex. den allmänt illa omtyckta åsnan, som kanske är det enskilda djur som fått lida mest av människans fördomar. Det är dessa bilder, dessa texter, jag vill lyfta fram och belysa, för att på så sätt nyansera den kristna djursynen, och visa att den i själva verket kan sägas vara tämligen ”modern”. De uppvärderande djuromnämningen som finns i bibeltexterna, inte minst i Nya Testamentet, är tillräckliga för att kristendomen ska kunna utgöra en utmärkt grund och ett riktmärke för god etisk, empatisk behandling av djur.

2. Metod

2.1 Övergripande metoddiskussion

Jag har en hypotes som utgångspunkt för min studie. Min hypotes är, som jag redogjort för ovan, att det finns en positiv djursyn i evangelierna, att djuren spelar viktiga, ofta avgörande

roller i centrala episoder, inte minst i Jesus liv. Jag tänker pröva min hypotes genom att undersöka nytestamentliga texter där djur spelar roll i evangelierna för att se om dessa positiva bilder existerar, för att på så vis se om hypotesen kan sägas stämma. Om min hypotes stämmer, mer eller mindre, kan jag sedan försöka utforma en teori om att detta (det som jag säger i hypotesen, och möjligtvis lyckats bekräfta) beror på särskilda faktorer. Inom religionsvetenskapen ägnar man sig ofta åt förståelse, man försöker genom kvalitativ metod nå förståelse av en viss företeelse; man försöker ge en mening till en viss tendens som man upptäckt; varför är det på det här sättet?

Jag har funnit det lämpligt att använda Jesus som utgångspunkt för studien, eftersom han är centralgestalten i evangelierna och i kristendomen. Det ger också en god avgränsning av bibeltexter. Förutom en genomgång av tidigare forskning, en diskussion om nedvärderandet av djur i bibeltexterna sett ur ett maktperspektiv, och en bakgrundsdiskussion utifrån GT, kan min undersökning i huvudsak delas upp i dessa avsnitt:

- Djurens närvarande vid Jesus födelse och dop
- Jesus samvaro med de vilda djuren
- Åsnan
- Guds lamm

2.2. Om djursymbolik kontra konkreta djur

Djursymboliken i de bibliska texterna är ett gigantiskt ämne, som jag endast i viss mån kommer att beröra. Mycket finns redan skrivet i detta ämne. Att endast ägna sig åt ämnet djursymbolik när man behandlar djuren i bibeltexterna är att vara trogen den kristna tradition som utgår från Augustinus, som ser instrumentalt, nedvärderande på djuren, där djuren väldigt sällan ses för vad de i första hand är, det vill säga djur, egna individer.¹³

Djursymbolik kan vara både ett upphöjande och ett förminskande av djur. Djuren har använts, inte minst i liknelser och i symboliska böcker som Uppenbarelseboken, för att författarna velat lyfta fram andra saker, t.ex. mänskliga ideal, gudomliga tillstånd, eller budskap av olika slag. För att bara ta ett exempel på detta kan man nämna duvan, som varit,

¹³ Se s. 15 i denna uppsats för utförligare diskussion om Augustinus.

och är, en kristen symbol för människosjälén, som lämnat jordelivet.¹⁴ Det är alltså, inom kristen konst, kristen tradition, inte duvan i sig själv som på detta sätt upphöjs, utan duvan som symbol för något annat, väsenskilt från själva duvan. Det är människans romantiska dröm om ett liv efter döden – projicerad på, och förkroppsligad av duvan – det handlar om. Visserligen kan man i detta också påstå att när kristendomen på detta sätt vänder sig till duvan, denna enkla lilla fågel, som ofta varit en smittobärare, lortig, simpel, innebär det ett uppvärderande av duvan. Det är trots allt till henne, till duvan, den kristna människan vänt sig för att hitta sin gudomliga symbol, en symbol för det stora vackra som är det eviga livet. Det är, på sätt och vis, en smickrande utnämning, att få inneha en sån viktig roll i den kristna höga konsten och i människans ljusa föreställningsvärld.

Men det är, likväl, inte duvan i sig själv som genom detta får ett värde. Djuren måste också studeras för vad de är, d.v.s. individer, som levande varelser.

Men samtidigt måste jag vara medveten om att texterna i Nya Testamentet kan innehålla omnämnande av djur där själva omnämmandet är menat som symbolik, där djuren används i t.ex. liknelser, där den som talar är ute efter något annat än att uttala sig om just djuret i fråga som sådant. Detta utesluter dock inte att även sådana omnämnande kan studeras här, men det är alltså viktigt att man är medveten om sådana svårigheter, och att man försöker tolka uttalandena i sina sammanhang.

Kanske kan man tala om två huvudkategorier, i vilka djur förekommer i bibliska texter. Djur kan förekomma i en text som dels symboler, t.ex. lammet i Uppenbarelseboken, som är en bild för Jesus. Det finns, så att säga, väldigt lite konkret lamm i omnämmandet av Guds lamm. Ett annat exempel skulle kunna vara duvan som förekommer vid Jesus dop. Den andra kategorin är den som mest intresserar mig, och det är när djuren dels har ett symboliskt värde, men också bör ses som konkreta, faktiska djur. Exempel på detta är de djur som den apokryfiska kristna texttraditionen (med Pseudo-Matteus i spetsen) talar om ska vara närvarande vid Jesus födelse, eller åsnan som Jesus rider på in i Jerusalem. Dessa djur symboliserar visserligen någonting bortom sin egen identitet som djur, men samtidigt går det inte att bortse från att det faktiskt förekommer riktiga, levande djur i dessa sammanhang. Det vill säga, det handlar inte enbart om abstraktioner, bilder.

Det finns också, i judisk tradition, föreställningar om ”rena” och ”orena” djur. Påskalammet, som Jesus kom att liknas vid av Johannes, var ett rent djur. Svinen, som Jesus skickade utför stupet, var orena djur, enligt judisk trosuppfattning. Lagar om rena och orena

¹⁴ Möller-Christensen/Jørgensen 1953.

djur finner vi t.ex. i Tredje Mosebok 11. Efter en lång genomgång konstaterar Gud, enligt 3 Mos 11:47: ”Så skall ni kunna skilja mellan orent och rent, mellan djur som får ätas och djur som inte får ätas.” Det är alltså främst den aspekten, om vad som får ätas, som distinktionen ren/oren handlar om här. Till saken hör då också att Gud innan syndafallet beordrade människorna att endast äta vegetarisk föda, men när syndafallet var ett faktum kom helt andra lagar att råda på jorden; det är inte längre fråga om ett harmoniskt lyckorike, där djuren är inkluderade i gemenskapen, och lever lyckligt, harmoniskt sida vid sida med människorna. Den tillvaron får vi, hädanefter, bara se glimtar av, t.ex. i olika skeden av Jesus liv.¹⁵

Jag går inte in stort och brett i ämnet djursymbolik som helhet, utan fokuserar mig på de texter där det konkreta djuret omnämns på ett mer eller mindre otvivelaktigt uppvärderande vis, men av olika anledningar ändå inte fått något bestående uppvärderande i kristen teologi och tradition för den skull. Samtidigt kommer dessa diskussioner att omfatta djursymboliska diskussioner, då dessa inte går att bortse från. Det blir alltså på detta sett ett naturligt urval, att endast föra djursymboliska resonemang i de konkreta fall där djuret/djuren, först och främst, rent praktiskt har en viktig roll, och upphöjs.

En ytterligare anledning till att jag väljer att fokusera min studie på evangelierna är för att Nya Testamentet som helhet innehåller färre berättelser och omtalanden om djur än Gamla Testamentet, vilket naturligtvis också har att göra med att NT är en mindre omfångsrik bok än GT. Det begränsade antalet djur i evangelierna ger mig en bra avgränsning för min studie. Dessutom är det min uppfattning att Gamla Testamentet är mer omskrivet i frågor om djur än vad Nya Testamentets böcker är (om vi undantar Uppenbarelseboken, som varit föremål för många studier som berört djursymboliken).

3. Tidigare forskning

Det har naturligtvis tidigare gjorts studier i ämnet djur i bibliska sammanhang. Men det är först på senare år, under det sista decenniet, som mer ifrågasättande studier, med nya perspektiv, skrivits. En av de främsta, mest kända och mest genomslagskraftiga kristna teologer som sysselsatt sig med djurfrågor och frågor som rör relationen mellan djur och människor (och Gud) heter Andrew Linzey. Han vill grunda djurrätten på en gudomlig premiss. Linzey utgår ifrån att Gud, enligt kristen tradition, skapade jorden och att Gud därför,

¹⁵ Linzey 1997, s. 20.

följt därav, tillskriver djuren värde och rättigheter.¹⁶ Eftersom Gud värdesätter djuren är det människans plikt och ansvar att respektera och bry oss om och ta hand om djuren.

Linzey vill inte se den teologiska frågan om djuren som bara ännu en fråga, ännu en problematik, som kanske är intressant i sig själv, men inte viktig eller särskilt intressant för kristendomen och kristen teologi i stort. Linzey motsätter sig ett sådant perspektiv och menar att djurfrågan, rent teologiskt, är mycket större och viktigare än så. Linzey menar att hela teologin som sådan behöver djuren.¹⁷ Om vi negligerar andra varelsers existens och betydelse förminskar vi Gud, och vi försvagar också teologin, menar Linzey. Kristen teologi behöver djuren för att frigöra sig från hybris och stolthet.¹⁸

Det ska sägas att Linzeys alla böcker är likartade; de behandlar samma teman på ungefär samma sätt, och innehåller inslag av upprepning, men de är nydanande och Linzey måste sägas vara en pionjär inom det här området. En nackdel är att han skriver utifrån ett kristet perspektiv, om än mer eller mindre outtalat, men likväl upplever jag det som en begränsande faktor att Linzey själv – förmodligen – är kristen. Det får effekten på hans studier och analyser att hans personliga teser hela tiden måste rättfärdigas av Gud, av de heliga texterna, och så blir också fallet när Linzey hela tiden argumenterar för sina tolkningars företräde och riktighet. Linzey går t.ex. i strid med tusenåriga etablerade tolkningar och kommer med, för många, kontroversiella, alternativa tolkningar, som, tyvärr, presenteras av honom som korrekta och sanna, istället för att presenteras som just alternativa synsätt. Problemet med Linzey är att han vill för mycket, och att han till varje pris vill tolka Gud och de judiska och kristna skrifterna i ett för djuren förmånligt ljus. Det vill säga, Linzey övertolkar och överdriver möjligtvis vissa texters innebörder, för att få dem att gå hans ärenden, och stämma överens med den uppfattning om djur, djurens värde, och Guds och Jesus syn på djur, som Linzey anser är den sanna och rätta. Linzey talar om en allmän problematisk kristen feltolkning av hela skapelseberättelsen, där det, som Linzey menar, ingenstans sägs att vi människor äger rätten att utnyttja och plåga och döda djuren på det sätt som vi tagit för givet, och att det givna budskap som ges tvärtom är att vi ska vara vegetarianer. Från början förordar Gud vegetarisk föda för människa och djur, men sen, efter syndafallet, ska människan äta kött, konstaterar Linzey. I begynnelsen, i urtillvarons lyckorike var människan alltså vegetarian, enligt Guds förordning. Detta ”faktum” stämmer också överens med profeten Jesajas

¹⁶ Linzey 1987.

¹⁷ Linzey 1997, s. 117f.

¹⁸ Linzey 1997, s. 124.

uppfattning om det paradisiska idealiska livet, där t.ex. varg och lamm ligger sida vid sida.¹⁹ Jag vill inte säga att Linzey har fel i sina tolkningar. Min poäng är snarare att inga tolkningar egentligen är bättre eller sämre än några andra i de här sammanhangen. Jag anser att tolkningsutrymmet är stort i dessa frågor, och att vi istället bör ägna oss åt studera och analysera mer konkreta, faktiska episoder, som involverar djur, särskilt i Nya Testamentet, som kan erbjuda en god grund för en djupt positiv kristen etisk djursyn.

Trots dessa mina invändningar mot Linzey anser jag att hans bidrag till debatten är mycket viktig. Ja, man kan till och med säga att han varit med och startat, eller åtminstone återupplivat, denna debatt, som legat tyst och negligerad så länge. En religionsprofessor som följt i Linzeys spår är Stephen H. Webb, som bl.a. skrivit *On God and Dogs: A Christian Theology of Compassion of Animals*, som uppmärksammar den rådande kristna teologins negligerande av djur i bibliska sammanhang.²⁰

Den teologiska litteratur om djur i bibeln som skrivits tidigare, längre tillbaka, har ofta varit av konservativ, deskriptiv natur. Man har ägnat sig åt att återge bibelcitater där djuren framträder, men det har gjorts på ett sätt som antyder att författarna företräder den allmänt hållna kristna inställningen till djur. Det vill säga, det har varit fråga om ett direkt eller indirekt nedvärderande, eller, i bästa fall, en likgiltighet inför djuren. Det finns i dessa beskrivningar ett tonfall som säger att ämnet inte är intressantare än en genomgång av, t.ex., bibliska bergsnamn. Dessutom har man undvikit att uppmärksamma anmärkningsvärda inslag i berättelserna, inslag som, så att säga, är till djurens fördel.

Ett exempel på dessa tendenser utgör de danska författarna Möller-Christensen/Jørgensen, som i *Bibelns djurvärld* bland annat skriver om svinet, och menar att judarna har helt rätt i att det är ett orent djur, att ”det skall gärna erkännas, att det finns många oestetiska drag hos svinet”.²¹ Man kritiserar svinet för att vara ett glupskt djur, och påstår att det äter både andra svin och sina egna ungar om det får chansen till det, och att svinet bär på en olidlig stank.

När Möller-Christensen/Jørgensen diskuterar åsnan tar man upp episoden från fjärde Mosebok om profeten Bileam och hans åsne, men man negligerar helt åsnans upphöjda roll i denna berättelse, som måste sägas vara själva det centrala inslaget i denna historia. Man nämner inte på något sätt det anmärkningsvärda i att Herrens ängel träder in i åsnan – det mest ringaktade av alla djur – och börjar *tala* genom åsnan. Möller nämner inte heller att det är Bileams åsna som förstår Guds vägar, medan Bileam själv (Guds egen profet!) inte förstår

¹⁹ Linzey 1997, s. 20.

²⁰ Webb 1997.

²¹ Möller-Christensen/Jørgensen 1953, s. 78.

någonting, utan snarast kan sägas trotsa Gud. Möller-Christensen/Jørgensen negligerar helt detta och det faktum att det är tack vare åsnan som Bileam till slut får upp sina ögon för Guds vilja.²²

Ronald H. Isaacs har i *Animals in Jewish Thought and Tradition* skrivit om djuren i den hebreiska bibeln, i judisk (text)tradition.²³ Huvuddelen av hans verk utgörs av ingående beskrivningar av judiska texter som omnämner djur, inte minst den stora samling skönlitterära, allegoriska berättelser, myter och ordspråk, som finns i den omfattande judiska texttraditionen. Ett uttalat syfte med denna bok är att göra läsaren, kanske främst den icke-judiske läsaren, mer medveten om de roller olika djur spelar i judisk lag och tradition. Ett problem är dock att Isaacs uppehåller sig alltför mycket kring gamla texter utan att komma någonstans. Det finns inte hos Isaacs någon överblickande, reflekterande, framåtblickande, filosofiskt utmanande ton, som kanske vore att önska i vår moderna tid.

Judendomen har, konstaterar Isaacs i sin bok, en stark emfas på människans roll och människans betydelse, och därav följer att de flesta judiska tänkare som utgår från den judiska texttraditionen har en djupt människocentrerad filosofi, där djuren ses som skapade av Gud i syfte att vara till människans fördel, till hennes bruk.

Isaacs ägnar samtidigt en del utrymme åt att söka försvara judendomens inställning till djur, och vill mena att det är en missuppfattning att judendomen är en djurfientlig religion. Man kan ana tendenser hos Isaacs, kanske också överlag inom judisk intellektuell sfär, att frågan om djurrätt, moraliskt ställningstagande till djuren, frågor om empati gentemot djuren, och djurens relation till människan och Gud – att dessa frågor blivit aktualiserade. Varför? Ja, kanske som ett resultat av just det jag varit inne på, och berört i min inledning – att det profana samhället alltmer engagerar sig i sådana här frågor. Dessutom har kristna teologer börjat aktualisera denna typ frågeställningar, förutom nämnda Linzey och Webb även Robert N. Wennberg, med boken *God, humans, and animals: An Invitation to Enlarge Our Moral Universe*.²⁴

Är det så att ingen religion vill visa sig vara sämst på djuromsorg idag, när djurrättsrörelsen vunnit erkännande av etablissemangen, och att det därför sker ett återupptäckande och en nyläsning av de heliga texter där djur omnämns och intar centrala roller, och utifrån detta läsande och källstuderande sker också ett omvärderande? Inte ett omvärderande på så sätt att det skulle ske en förfälskning av originaltexterna, utan just ett

²² Möller-Christensen/Jørgensen 1953, s. 88.

²³ Isaacs 2000.

²⁴ Wennberg 2003.

återupptäckande; ett mer eller mindre nytt sätt – ett kanske mer medvetet sätt – att läsa texterna, så att man ser det man tidigare inte sett.

En annan bok i ämnet är *Ett djur bland alla andra? Biologin och människans uppfattning av sin plats i naturen* av Nils Uddenberg, som undervisar i medicinsk psykologi och etik vid Karolinska Institutet.²⁵ Utifrån ett livsåskådningsperspektiv och olika filosofiska perspektiv diskuterar Uddenberg frågor som: Vilken är människans plats i naturen? Finns det en naturgiven ordning, och vilken rätt har människan att ingripa i naturen? De österländska religionerna och filosofierna – hinduism, jainism, buddhism, taoism – representerar ett mer återhållsamt förhållningssätt till naturen, miljön och djuren, konstaterar Uddenberg. De västerländska religionerna, med kristendomen i spetsen, representerar å andra sidan ”erövringens dygder”. De indiska, hinduiska vedaskrifterna uttrycker moraliska principer som är asketiska, präglade av kärlek och omtanke mot alla varelser, mänskliga som icke-mänskliga, menar Uddenberg, som använder sig av en – på senare tid kritiserad – form av komparativ religionsstudie, där man jämför religioner med varandra för att framhålla den ena eller den andra på något sätt.²⁶ Uddenberg menar att judendom, kristendom och islam är religioner som alla ställer Gud utanför naturen. Gud har skapat naturen, men han *är* inte den. Därför är naturen som sådan, inom dessa religioner, inte helig.

Uddenberg för också en diskussion utifrån Peter Marshall, idéhistoriker, som går ut på att det i mångt och mycket är på grund av den abrahamitiska religionen – det faktum att den varit härskande i västerlandet – som det överlag finns en brist på respekt för naturen, miljön och djuren i vår västerländska kultur. Marshalls övergripande tes anser jag är problematisk, och jag vill alltså i den här uppsatsen argumentera för en annan ståndpunkt.

4. Nedvärderandet av djur i bibeltexterna sett ur ett maktperspektiv

Kopplingen till feministteologin har jag redan varit inne på ett par gånger ovan, men jag tänkte här ytterligare utveckla detta perspektiv. Feministteologer, t.ex. Anne-Louise Eriksson i *Genusperspektiv på teologi* (2004), talar om att religionen måste utvecklas, och delvis anpassas till vårt moderna samhälle och den tid vi lever i idag. Eriksson skriver, t.ex.: ”Det är

²⁵ Uddenberg 1993.

²⁶ William E. Paden diskuterar kritiskt denna form av komparativ religionsstudie i sin *Religious Worlds. The Comparative Study of Religion* (1994).

enligt min mening full möjligt att kritiskt och konstruktivt med hjälp av accepterad vetenskaplig metod inte bara undersöka utan också utveckla t.ex. den kristna gudsbilden.”²⁷

I feministteologers fall handlar det om att avslöja maktstrukturer och tolkningsföreträde. Det vill säga, man kan se patriarkala tendenser i texterna; mannen ges makt på bekostnad av kvinnan och hennes underordning. Makt existerar som en motpol till underordning, och kräver, förutsätter underordning. I takt med att vår sekulära samhälle går mot ökad jämställdhet mellan könen har det funnits – och finns det – ett stort behov av, och intresse för, att återvända till, t.ex., de kristna texterna, och identifiera dessa nivåer av maktlegitimering och underordnande av kvinnan.

Utifrån en sån kritisk analys förändras också dagens kristendom, när problematiken kring maktförhållanden belyses. Texter tas inte för givna, utan vi måste vara medvetna om de motiv som legat bakom formuleringarna. Denna analys behövs också göras när vi läser de kristna texterna med fokus på omnämmandet av djur. Maktfrågan är minst lika aktuell när det gäller djursynen och sättet att omtala djuren i dessa texter. Mannens ambition har, historiskt sett, varit att råda över kvinnan, och över djuren. Detta får konsekvensen att såväl kvinnan som djuren dels osynliggörs i, t.ex., de religiösa texterna, men, minst lika ofta som de osynliggörs nedvärderas de också, för att den rådande maktstrukturen ska bibehållas och gjudas starkare.

Kvinnan studerades inom teologin, i bibelstudier, innan den riktiga feministteologin slog igenom, men då var det inte den riktiga, faktiska kvinnan som studerades, utan endast den kvinna som kunde studeras utan att den rådande, patriarkala maktstrukturen hotades, det vill säga en idealiserad kvinnobild, t.ex. jungfru Maria, madonnan. Sådana studier förändrar inte maktstrukturerna, och ifrågasätter inte den över- och underordning av könen som legitimeras av texterna.

Maktperspektivet från feministteologin, genusteologin, har alltså lika stor betydelse för analysen av djurens roll, omtalandet av djur, i bibeltexterna. Samtidigt måste man säga att feministteologerna står inför ett problem och ett dilemma, för det råder ingen tvekan om att det i bibeltexterna, så väl i de gammaltestamentliga som i den nytestamentliga, finns en tydlig patriarkal struktur, som är mindre kvinnovänlig än den jämställdhetsideologi vi lever efter i vår tid. Därmed inte sagt att det inte går att bedriva nyttig feministisk teologisk forskning, där

²⁷ Eriksson 2004, s. 10. Elisabeth Schüssler Fiorenzas *Hon får inte glömmas: kristendomens ursprung ur ett feministteologiskt perspektiv* (eng. *In Memory of Her: A Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins*, utgiven första gången 1983) är en klassiker i denna forskning, som har som utgångspunkt att synliggöra de bortglömda kvinnorna i kristendomens historia.

man lyfter fram kvinnor i bibliska sammanhang, och påpekar kvinnans roll och betydelse där den blivit försummad och nedtystad.

5. Skapelseberättelsen

Enligt en etablerad tolkning i kristen tradition ger skapelsemyten i Första Mosebok människan rätten att härska över djuren. Skapelseberättelsen har enligt allmän kristen bibeltolkning setts som Guds godkännande av människans utnyttjande av djuren. Det vill säga: Gud sanktionerar att människan använder djuren som föda, offer, redskap, och till sport och tävlingar, med mera. Människan ”skall härska över havets fiskar, himlens fåglar, boskapen, alla vilda djur och alla kräddjur som finns på jorden”.²⁸

Här, i skapelseberättelsen, görs en systematisk indelning av djuren. I tre huvudgrupper delas de in: havsdjuren, de bevingade djuren och markens djur. Markens djur delas i sin tur in i boskapsdjur, kräddjur och vilda djur.²⁹ Människan är satt till att råda över djurvärlden.³⁰ I förbundet med Noa förnyas detta, och därtill ges djuren åt människorna till föda.³¹

Samtidigt innefattas djuren i det förbund som Gud upprättar med människan:

Jag upprättar nu ett förbund med er och era efterkommande och med alla levande varelser som finns hos er, fåglar, boskap och alla vilda djur, alla som gick ut ur arken [...] Detta är tecknet för det förbund som jag upprättar mellan mig och alla varelser på jorden.³²

I Jobs bok säger Gud att det är han som mättar ”de unga lejonerna, där de kryper ihop i sin kula”, att det är han som ”skaffar mat åt korpen när dess ungar ropar till Gud och skriker av hunger”. Det var Gud som gav vildåsnan hennes frihet och ”löste henne från repen”, så att hon nu ”ler åt stadens larm och hör ingen åsnedrivare hojta”.³³ Allt detta är uttryck för Guds storhet och makt, och budskapet upprepas i Psaltaren, där det heter att Gud ”ger vatten åt alla markens djur”, och särskilt nämns då igen vildåsnan.

Gud ”låter gräs växa för boskapen” och, återigen, förser Gud lejonerna med deras föda.³⁴

²⁸ 1 Mos 1:20-28.

²⁹ 1 Mos 1:20-25. Motsvarande indelning finns också i 1 Mos 9:2 och i Apg 10:12.

³⁰ 1 Mos 1:26ff; Ps 8:7ff.

³¹ 1 Mos 9:3.

³² 1 Mos 9:9ff.

³³ Job 39-41.

³⁴ Ps 104.

Den slutsats vi kan dra är att djuren helt klart är viktiga för Gud, att han har omsorg om dem: ”Herre, du hjälper både människor och djur”;³⁵ ”Se på himlens fåglar, de sår inte, skördar inte, samlar inte i lador, men er himmelske fader föder dem”.³⁶

I de tio budorden ingår flera bestämmelser som värnar om djurens rättigheter. Bl.a. heter det att vilodagen också ska vara till för djuren – inte heller människans boskap ska utföra något arbete på sabbaten.³⁷

Vidare heter det att: ”Om du ser att din broders åsna eller oxen har fallit omkull på vägen, skall du inte vända ryggen till utan hjälpa honom att få upp djuret igen”.³⁸ Och, kanske ännu tydligare: ”Du skall inte binda ihop munnen på en ox som tröskar”.³⁹

Det finns alltså ett visst tolkningsutrymme för hur man egentligen vill se på djurens roll och plats, och hur Gud ser på dem. Olika tolkningar kan lägga emphasis på olika delar, och ordval i texten för att rättfärdiga just sin ståndpunkt.

Den brittiske filosofen och idéhistorikern Richard Sorabji menar att man i västvärlden slutade att tala om moraliska värderingar av djur och djurrätsfrågor i och med Augustinus. Innan Augustinus fanns en sån debatt, både inom kyrkan, kristenheten och i det sekulära samhället. Med Augustinus kom man fram till uppfattningen att djur inte skulle ägnas någon moralisk empati. Etik kom från och med nu att bli något exklusivt mänskligt – förknippat endast med oss, människor.⁴⁰ Peter Singer talar också om detta, att djuren var helt oviktiga för kristen tradition under de första 1800 åren, när det gäller frågor om moral och värde.⁴¹

Thomas av Aquino bidrog till att utveckla den negativa djursynen, och menade att djuren är endast till för människan; de har inga själar. Liksom Augustinus menade Aquino att budet ”Du skall icke dräpa” endast omfattar människan, för djuren ingår inte i denna gemenskap; vi människor har ingen gemenskap med dem, för de är inte förnuftiga och därför har vi människor heller ingen plikt att älska och bry oss om djuren. Djuren är imperfekta och saknar det som utmärker människor – sinnen, själar, perfektion, rationalitet, förmågan att skapa och upprätthålla vänskapsrelationer med människor. Därför har djuren, i kristen idévärld och tradition, inte ingått i människans moraliska föreställningsvärld.⁴² Luther och Calvin förde vidare denna tradition från Augustinus och Aquino. Calvin menade att det var mänskligt vansinne och rent av tyranneri att ägna sig åt vegetarianism. Det var ett hån mot

³⁵ Ps 36:7.

³⁶ Matt 6:26.

³⁷ 2 Mos 20:10.

³⁸ 5 Mos 22:4.

³⁹ 5 Mos 25:4.

⁴⁰ Wennberg 2002, s. XI.

⁴¹ Singer 1985, s. 3.

Guds erbjudande av världen till oss. Världen var given oss som ett sorts gigantiskt kök, en matvaruaffär, som vi är menade att ta för oss av.⁴³

Idag har djurrättsfrågorna väckts till liv och blivit en stor samhällsfråga som engagerar många, men inte inom kristenheten. Här finns en stor klyfta mellan kristendomen och resten av samhället, det profana samhället.

Det finns studier som säger att det finns ett samband mellan graden av en persons religiositet och denna persons känslighet och öppenhet för djurvälfrågor, och överhuvudtaget kunskap om djur, deras intelligens, beteende och natur. Studier visar att ju mer religiös man är, desto större är ens okänslighet, okunskap och ointresse för djur och djurfrågor.⁴⁴ Förenklat alltså: Ju mindre religiös man är, desto mer tycker man om djur, och desto mer kunskap har man om djur.

Ett svar på frågan varför djuren negligerats i kristen teologi är att det i huvudsak – så gott som uteslutande – varit män som representerat och utgjort kristen teologi. Vad betyder då det? Jo, Kellert/Berry kan nämligen i sin studie ”Knowledge and Behaviour toward Wild Life as Affected by Gender” i *Wild Life Society Bulletin* 11:5 (1987) att det råder “dogmatic” skillnader mellan kvinnors och mäns djursyn, deras empati och inställning till djur. Det visar sig, rent statistiskt, att kvinnor långt mer än män bryr sig om djur, djurs lidanden.⁴⁵

Det tycks alltså vara just den manskultur, det patriarkala samhällssystemet – som råder, eller åtminstone har rått inom kristen teologi – som är en stor orsak till försummandet, negligerandet och nedvärderandet av djuren.

I modern tid har kristna protestanter börjat protestera mot den gamla, vedertagna tolkningen av skapelseberättelsen. Man anser att Genesistexten snarare säger att det är människans plikt och hennes ansvar från Gud att visa djuren moralisk generositet och empati, och att vi inte äger rätten att härska över djuren eller behandla dem efter eget tycke. Man säger att djuren är känsliga, maktlösa, oskyldiga; en skör del av Guds skapelse, och att människan har en plikt att skydda djuren, som en del av skapelsen.⁴⁶ Som vi har sett av valda citat ovan finns det stöd också för en sådan bibeltolkning.

Närmast ska jag nu gå igenom flera textpassager i Nya Testamentets Jesusevangelier, för att visa på att det i kristendomens kärnberättelser tecknas positiva bilder av djuren, att de

⁴² Linzey 1997, s. 7.

⁴³ Calvin 1847, s. 291-292.

⁴⁴ Berry and Keller, ”Knowledge and Behaviour toward Wild Life as Affected by Gender” i *Wild Life Society Bulletin* 11:5 (1987), s. 363-371s. 102f.

⁴⁵ Kellert/Berry 1987, s. 363-371.

⁴⁶ Oxford Dictionary of the Bible (red. Browning) 1996, s. 16.

omnämns på ett sådant sätt som rättfärdigar dem en långt bättre ställning än de har haft, och fortfarande har, i kristen teologi, och även rent allmänt i det kristna tänkandet och i det kristna samhället.

6. Djurens närvarande vid Jesus födelse och dop

Det finns bland de nytestamentliga apokryferna skrifter som är av intresse i detta sammanhang. Ordet apokryf är grekiska och betyder ”gömd”, ”fördold”, ”svårbegriplig”, och betecknar en samling böcker till Nya eller Gamla Testamentet vars ställning som heliga skrifter är omstridd. De nytestamentliga apokryferna ska vara skrivna från 100-talet och framåt, och räknas inte till kanon inom de kristna kyrkorna. Pseudo-Matteus evangelium är ett sådant apokryfiskt verk, som har som syfte att berätta mer om Jesus liv än det som sägs i de synoptiska, kanoniska evangelierna. I Pseudo-Matteus hittar vi det första kända omnämmandet av djurens närvarande vid Jesus födelse. I textens fjortonde kapitel kan vi läsa:

And on the third day after the birth of our Lord Jesus Christ, the most blessed Mary went forth out of the cave, and entering a stable, placed the child in the stall, and the ox and the ass adored Him. Then was fulfilled that which was said by Isaiah the prophet, saying: The ox knoweth his owner, and the ass his master's crib. The very animals, therefore, the ox and the ass, having Him in their midst, incessantly adored Him. Then was fulfilled that which was said by Abacuc the prophet, saying: Between two animals thou art made manifest. In the same place Joseph remained with Mary three days.⁴⁷

Pseudo-Matteus har varit en mycket populär text som influerat den kristna konsten, traditionen och medvetandet särskilt i detta avseende, med Jesus födelse i ett stall, med djur omkring sig. Det är möjligt att Pseudo-Matteus bygger på en mycket äldre muntlig källa, påpekar bl.a. Linzey.⁴⁸

En annan anledning till att föreställningen om att Jesus föddes med djur närvarande, i ett stall, varit så stark och dominerande historiskt sett, beror på att den kristna, gammaltestamentliga legenden innehåller passager som kan tydas i sådan riktning. Jesaja,

⁴⁷ Jag refererar här till en engelsk översättning av Pseudo-Matteus, som finns tillgänglig online på följande address: <http://www.newadvent.org/Fathers/0848.htm>. Citatet ovan är hämtat från dess kapitel 14.

⁴⁸ Linzey 1997, s. 62.

som Pseudo-Matteus refererar till, talar bland annat om att ”oxen känner sin husbonde och åsnan sin herres krubla [...]”.⁴⁹

Pseudo-Matteus innehåller många anmärkningsvärda anekdoter om Jesus och hans förhållande till djuren, inte bara på det sättet att djuren ser upp till och följer Jesus. Här finns också beskrivningar av hur Jesus behandlar djuren mycket kärleksfullt. I en episod befinner sig Jesus inne i en grotta med en lejonfamilj, och lejonen leker då med honom. ”Go in peace and hurt no-one, neither let man injure you” säger Jesus till djuren.⁵⁰

Det ska sägas att det förmodligen finns väldigt lite historisk sanning och värde i dessa berättelser, men likväl är de en del av en kristen skriftradition. Dessa apokryfiska texter hade till syfte att säga mer om Jesus, att lägga ut texten om de delar av Jesus liv som de kanoniska evangelierna inte berör. De är tilläggstexter, kompletteringar. De är en del av kristen idétradition, teologi och tolkning, och därmed kan vi konstatera att det bland tidigare kristna fanns många och starka känslor och föreställning om Jesus nära relation till djur.

Hur gick det till när Jesus föddes, enligt de kanoniska evangelierna? Av de fyra evangelietexterna är det bara två som omnämner Jesus födelse. Såväl Markus som Johannes börjar sina redogörelser för Jesus liv ungefär tre decennier senare, ute i öknen, när Jesus för första gången träffar Johannes Döparen.

Matteus nämner visserligen Jesus födelse i sitt första kapitel, men han anger inte under vilka omständigheter födelsen ägde rum. Vi får, genom Matteus, inte veta någonting om själva födelseakten, t.ex. var exakt den ägde rum, förutom att det skedde ”i Betlehem i Judeen på kung Herodes tid”.⁵¹

Således återstår endast Lukas att vända sig till för närmare upplysningar om Jesus födelse. Vad man också kan säga, angående de övriga tre, som inte tar upp den berättelse Lukas ger oss, är att de (Matteus, Markus, Johannes) inte direkt motsäger Lukas, annat än genom sin tystnad i frågan. Den enda eventuella motsättning som finns är en textrad från Matteus. I Matteus evangeliet heter det att de österländska stjärntydarna (de så kallade tre vise männen) fick order av Herodes att bege sig till Betlehem och ta reda på allt om det nyfödda barnet som skulle vara Messias. De anländer dit, och, skriver Matteus, ”de gick in i *huset* [min kursivering], och där fann de barnet och Maria, hans mor, och föll ner och hyllade honom”.⁵²

Lukas säger följande:

⁴⁹ Jes 1:3.

⁵⁰ <http://www.newadvent.org/Fathers/0848.htm> (kapitel 36).

⁵¹ Matt 2:1

Josef begav sig [...] till Davids stad Betlehem för att skatteskriva sig tillsammans med Maria, sin trolovade, som väntade sitt barn. Medan de befann sig där var tiden inne för henne att föda, och hon födde sin son, den förstfödde. Hon lindade honom och lade honom i en krubba, eftersom det inte fanns plats för dem inne i härbärgen.⁵³

Kristen konst lutar sig mot dels Pseudo-Matteus, dels Lukas redogörelse och framställer ofta Jesus födelse i stallet, med djuren närvarande. Företrädesvis handlar det då om oxar, kor och åsnor, som står och ser på det nyfödda barnet, som läggs av Maria i en krubba. En krubba är en behållare för mat till djur. Kontrasten är slående: Guds son, Messias, enligt kristen tro, på djurens matbord. Det är anmärkningsvärt att det, enligt denna tradition, inte är djuren som kommit för att bevittna gudasonens födelse, utan det är Gud själv uppsöker djurens bostad, som valt platsen för sin födelse på jorden till ett stall, och det är den heliga jungfru Maria som väljer att lägga sin Gudason i djurens matskål. Liksom hos Jesaja är djuren, enligt den apokryfiska texttraditionen, inkluderade i en helig gemenskap. Detta kan ses som utmanande mot den maktstruktur människan velat upprätthålla gentemot djuren. Man kan se detta inkluderande av djuren i såna här sammanhang som ett hot mot människans överordning.

En fråga i sammanhanget är förstas varför endast Lukas gör dessa antydningar, med krubban, men inte övriga tre evangelister. Vad vet vi rent allmänt om Matteus, Markus, Lukas och Johannes, och kan den kunskapen besvara varför Lukas är den enda som berättar om omständigheterna som rådde vid Jesus födelse?

Allmänt benämns Matteus, Markus och Lukas texter som de synoptiska evangelierna, eftersom de uppvisar så stora likheter med varandra, i både fråga om innehåll, form och framställning. Den vanliga förklaringen till likheterna är att det finns en grundstomme, en ursprungstext, som andra skriftställare sedan utgått ifrån. Markus, som är det äldsta evangeliet, ska vara denna grundtext, som bildat förlaga för de två yngre synoptiska evangelierna Matteus och Lukas. Denna förklaring är dock inte heltäckande, och därför spekuleras det i att det eventuellt också funnits andra förlagor till Matteus och Lukas, då dessa innehåller stoff som inte kan härledas till Markus.

Den allmänt vedertagna åsikten idag erkänner minst en ytterligare källa, förutom de tre synoptiska texterna, möjligtvis två till. Lukas kan alltså ha fått sitt "exklusiva" stoff, om från en annan källa, möjligtvis lika gammal som, eller äldre än, Markusevangeliet. Som Linzey alltså påpekar är det möjligt att Pseudo-Matteus bygger på en mycket äldre muntlig källa.⁵⁴

⁵² Matt 2:7-11.

⁵³ Luk 2:4-7.

⁵⁴ Linzey 1997, s. 62.

I detta sammanhang kan det vara värt att nämna att ett djur också ska ha medverkat vid Jesus dop. ”När Jesus hade blivit döpt steg han genast upp ur vattnet. Himlen öppnade sig, och han såg Guds ande komma ner om en duva och sänka sig över honom”.⁵⁵

Båda dessa traditioner, djurens närvarande vid Jesus födelse och vid Jesus dop, är anmärkningsvärda. De går inte att bortse från. De innebär ett upphöjande av djuren. Deras deltagande i viktiga händelser som dessa är relevant och borde föranleda en positiv hållning till djuren som sådana. Men det som oftast sker är att kristen teologi väljer att tolka dessa, och andra, liknande, exempel enbart allegoriskt, symboliskt, och på det sättet utesluter man djuren ur händelserna. Den typen av tolkningar kan ses ur ett maktperspektiv, som ett sätt att bibehålla djurens underordning.

7. Jesus samvaro med de vilda djuren

Efter att Jesus blivit döpt fördes han ut i öknen för att frestas av djävulen. Denna episod i Jesus liv finns återberättad i de synoptiska evangelierna. Matteus, Markus och Lukas är alla överens om huvuddragen, nämligen att: ”Anden drev honom ut i öknen, och han var i öknen fyrtio dagar och sattes på prov av Satan”, som Markus skriver.⁵⁶ Matteus säger samma sak, med några små skillnader i ordval, men gör inga tillägg, ger inga övriga detaljer, utöver själva ramberättelsen.⁵⁷

Lukas säger detsamma som evangelisterna före honom, och gör endast ett litet tillägg, nämligen att Jesus under hela denna tid inte åt någonting, och att han, när frestelsens tid var till ända blev hungrig.⁵⁸

Det är Markus som gör det intressanta tillägget som följer: ”*Han levde bland de vilda djuren, och änglarna betjänade honom [min kursivering]*”.⁵⁹

Detta uttalande har trovärdighet bland annat i det faktum att Markus är det äldsta evangeliet av de hittills kända. När Markus berättar att Jesus, ensam ute i öknen, under fyrtio dygn, ”levde bland de vilda djuren”, kan vi dra slutsatsen att denna samlevnad skedde smärtfritt, att Jesus inte blev skadad. Istället umgicks han i harmoni med de vilda djuren, som, rimligtvis, också utgjordes av rovdjur.

⁵⁵ Matt 3:16.

⁵⁶ Mark 1:12ff.

⁵⁷ Matt 4.

⁵⁸ Luk 4ff.

⁵⁹ Markus 1:13.

Vi kan här dra paralleller till den beskrivna tillvaron i paradiset, i Edens lustgård, innan syndafallet (1 Mos 2:19f), och även till profeten Jesajas tal om lyckoriket: ”Då skall vargen bo med lammet, pantern ligga vid killingens sida. Kalv och lejon går i bete och en liten pojke vallar dem.”⁶⁰

Under sin tid i öknen är det Jesus som ”vallar lejonet”, i en tid långt innan lyckorikets ankomst, som ett slags förebådande av en idealisk gemenskap mellan människa och djuren (de vilda likväl som de tama djuren). Den syndfria människan – som Jesus var arketyper för – har en förmåga att fredligt umgås med de vilda djuren. Det förekommer ingen konflikt, inget våld eller dödande från något håll. Djuren är alltså, återigen, inkluderade i gemenskapen och lyckan som råder i det framtida fredsriket Jesaja talar om, och det är möjligt att se Markus berättelse om Jesus harmoniska vistelse tillsammans med djuren i öknen, under frestelsen, som en anspelning på detta.

8. Åsnan

8.1 Jesus och åsnan

Det enskilt viktigaste djuret i Bibeln är kanske åsnan. Enligt traditionen förde hon den gravida Maria till Betlehem där Jesus skulle födas. Dels var åsnan, enligt vissa dokument, så som Pseudo-Matteus, närvarande när Jesus föddes. Vidare stod åsnan till Jesus tjänst när han, som det står skrivet i Sakarja, red in i Jerusalem som Messias, för att fullborda sin mission på jorden. ”Se, din konung kommer till dig. Rättfärdig är han, seger är honom given. I ringhet kommer han, ridande på en åsna, på en ung åsnehingst.”⁶¹ (Noterbart är att det i 1917 års översättning heter: ”Han kommer fattig, ridande på en åsna, på en åsninnas fåle”.) Det är alltså tydligt att när evangelisterna skildrar Jesus intåg i Jerusalem, på en åsna, ska det skildras i samklang med legenderna, profeterna.

I Matteus evangelium berättas det hur Jesus, när han närmar sig Jerusalem, uppmanar två lärjungar att gå bort till den närliggande byn, där de kommer att hitta ett åsnesto som står bundet med ett föl bredvid sig. Om någon skulle fråga dem varför de tog åsnorna skulle de svara att ”Herren behöver dem, men han skall strax skicka tillbaka dem”.⁶²

⁶⁰ Jesaja 11:6f.

⁶¹ Sak 9:9.

⁶² Matt 21:1-3, Luk 19:31.

I Sakarja, i anslutning till profetian om Jesus som kommer inridande i den heliga staden på en åsna, heter det också: ”Jag ska förintä alla stridsvagnar i Efraim, alla hästar i Jerusalem. Krigets vapen skall förintä. Han skall förkunna fred för folket [...]”.⁶³

Det är just på grund av denna sammankoppling mellan hästar och krig som Jesus väljer att rida in i Jerusalem på en åsna, och inte på en häst. Från och med Salomos tid (965 f.Kr. - 925 f.Kr.) kom man, efter egyptiskt mönster, att bruka hästen som riddjur i krig. Åsnan kom därför att bli förknippad med fred, och åsneryttaren kom därmed att bli sinnebild för en fredsfurste.⁶⁴ Att rida på en åsna symboliserade fred och blev för Jesus ett sätt att visa för israeliterna att det var just ett fredsrike han förkunnade om, och ville införa. Detta understryks också av att man inte sadlade Jesus åsna, utan lade sina mantlar på stoets rygg, för Jesus att sitta på. Dessutom, när Jesus kommer inridande i staden, berättar Lukas, bredde folk ut sina mantlar på vägen.⁶⁵

När Sakarjas profetia upprepas i Matteus (21:4f) är ordvalen något annorlunda, jämfört med både Bibel 2000:s originalöversättning av texten, som man finner i Sakarjas bok, och 1917 års översättning. Här, i Bibel 2000-översättningen av Matteus, refereras profeten Sakarjas uttalande så här: ”Säg till dotter Sion: Se, din konung kommer till dig, ödmjuk och ridande på en åsna och på ett föl, ett lastdjurs föl”. Alla tre översättningar fokuserar likväl på samma sak, om än med olika ordval: profeten är rättfärdig, ödmjuk och fattig; han kommer i ringhet. Det är naturligtvis mycket på grund av valet av riddjur som dessa adjektiv tillskrivs Jesus. Åsnan var ett enkelt lastdjur. Men hon var pålitlig och viktig. Åsnan nämns första gången i Bibeln i Första Mosebok, i samband med Abrams vistelse i Egypten.⁶⁶ Åsnan hade då redan använts som husdjur i Egypten och Mesopotamien i mer än tusen år. Åsnan var ett outhärligt lastdjur för den fattiga nomadiserande befolkningen.⁶⁷ Det finns även exempel på åsnan som riddjur.⁶⁸

8.2. En återkoppling till åsnan i Fjärde Mosebok

Som jag varit inne på i inledningen av den här uppsatsen förekommer redan i fjärde Mosebok en viktig episod med en åsna i huvudrollen. Berättelsen handlar om profeten Bileam och hans

⁶³ Sak 9:10.

⁶⁴ Möller-Christensen/Jørgensen 1953, s. 87-88

⁶⁵ Luk 19:36.

⁶⁶ 1 Mos 12:16.

⁶⁷ Se t.ex. Mos 22:3, 2 Mos 4:20, Jos 9:4.

talande åsne. ⁶⁹ Bileam har av kung Moab fått uppdraget att uttala en förbannelse över israeliterna, och ger sig iväg för att göra det. Gud vill inte att Bileam ska göra det, och låter därför sin ängel uppenbara sig på vägen framför Bileam. Bileam kan dock inte se Herrens ängel. Men Bileams åsne kan se ängeln, och går därför åt sidan. Åsneet vägrar gå vidare, för hon förstår vad Herrens ängel vill säga. Bileam svarar på hennes beteende så som människan ofta har svarat sina envisa åsnor. Han misshandlar henne. Tre gånger upprepas detta scenario, med Herrens ängel som ställer sig i vägen, åsnan som stannar och kliver åt sidan, och Bileam som slår sin åsna i raseri. Det är då Bileams åsna börjar tala med människoröst, för att väcka Bileam. Gud öppnar åsnans mun, och hon säger: ”Vad har jag gjort dig? Det är tredje gången du slår mig”. Bileam svarar att åsnan gör honom till åtlöje, och att han hade dödat henne om han bara haft sitt svärd med sig. Åsnan säger: ”Jag är ju din egen åsna, som du alltid har ridit på, ända till denna dag. Brukar jag göra så här mot dig?” Då öppnas Bileams ögon, och han ser Herrens ängel, och han förstår att det är Gud som försöker få honom på andra, bättre tankar.

Hade inte Bileams åsna avvikit från vägen hade Herrens ängel dödat Bileam med sitt svärd, för att hindra Bileam från att bryta mot Guds vilja. Åsnan räddade därmed också sin ägares liv, men framför allt förstod hon, och följde, Guds vilja – långt innan människan och tillika profeten Bileam förstod att göra det.

När Bileam slår sin åsna är det ett uttryck för olydnad mot Gud, enligt kristen tro/trad, ett uppror mot Gud. Att misshandla djuret är, sett ur detta perspektiv, en form av otro, då djuren ju är Guds skapelse. Det är motiverat att ta upp denna episod ur GT, fastän min studie är fokuserad på djuromnämningen i evangelierna, just eftersom den har paralleller till åsnan som Jesus rider på. Dessutom väljer författaren till Andra Petrusbrevet att i ett av sina två korta brev (några av Bibelns kortaste böcker) uppmärksamma episoden med Bileams åsna. ”En stum åsna började tala med människoröst och hejdade profeten i hans dårskap”. ⁷⁰

Man kan också påpeka att episoden om Bileam och hans åsne illustrerar lite av Linzey's poäng, som jag refererade till tidigare, om att kristen teologi behöver djuren för att frigöra sig från hybris och stolthet. ⁷¹ Åsnan sätter här människan på plats, och människan får stå skamsen inför Gud, för att ha varit för självgod, och inte tillräckligt respektfull, lyhörd och öppen för åsnans klokhet.

⁶⁸ Se t.ex. Dom 5:10, 1 Sam 25:23. Även Ragnarsson, Ivarson (red.) 1987, s. 502.

⁶⁹ 4 Mos 22:21-35.

⁷⁰ 2 Pet 2:16.

⁷¹ Linzey 1997, s. 124.

9. Guds lamm

I den gammaltestamentliga världen var religiösa offer ett sätt att visa Gud tillgivenhet – ju fler offer, ju mer man offrade, desto gudfruktigare var man. Och det djur som offras oftast är lammet. Bara i Moseböckerna kan vi hitta många exempel på detta.

Mose kallade samman alla de äldste i Israel och sade: ”Gå och hämta var sitt lamm åt era familjer och slakta det som påskoffer. (2 Mos 12:21)

Detta skall du offra på altaret: två årsgamla lamm varje dag i all framtid. (2 Mos 29:38)

Säg till israeliterna: Ta en bock till syndoffer och en kalv och ett lamm, båda årsgamla och felfria, till brännoffer. (3 Mos 9:3)

Förutom brödet skall ni föra fram sju felfria, årsgamla lamm, en ungtjur och två baggar. De skall offras som brännoffer åt Herren, med tillhörande matoffer och dryckesoffer, ett eldoffer, en lukt som gör Herren nöjd. (3 Mos 23:18)⁷²

Alla dessa lamm, men även oxar, duvor, tjurar, baggar, kalvar och bockar och andra djur, offras i massor under hela den judiska historien för människornas synder. Med kristendomen födelse försvinner djuroffren. Jesus dör på korset som ett offer för alla människor, för all tid. I och med detta, och templets förstörelse år 70, finns ingen plats för djuroffrande längre. Inom den kristna teologi som utgår från Augustinus och Aquino har man lyckats bortse från denna aspekt i frågan om Guds lamm. Sällan, om ens någon gång, berörs denna historiska vändpunkt utifrån djurens perspektiv.

Det är Johannes som använder bilden ”Guds lamm”, som hänvisning till Jesu lidande. Enligt Johannes evangelium är det Johannes döparen som utbrister, när han för första gången ser Jesus: ”Där är Guds lamm som tar bort världens synd”.⁷³

Även Första Petrusbrevet ger denna bild: ”[...] det var med blodet från ett lamm utan fel eller fläck, Kristi dyrbara blod.”⁷⁴

Denna bild av Jesus som ett lamm, Guds lamm, bygger förmodligen på Jesaja 53:7, vilket bland bl.a. René Kieffer påpekar i *Nytestamentlig teologi*.⁷⁵ Jesaja jämför den lidande tjänaren med ”ett lamm som förs bort för att slaktas”. Vi kan också dra paralleller till evangelisten

⁷² Fler exempel finns, bl.a., i 3 Mos 12:6, 3 Mos 12:8, 3 Mos 23:19, 3 Mos 22:27, och 3 Mos 23:12.

⁷³ Joh 1:29-36.

⁷⁴ 1 Pet 1:19.

Lukas andra text, Apostlagärningarna, där han refererar till Jesaja, och skriver: ”*Liksom ett får som leds till slakt, liksom ett lamm som är tyst inför den som klipper det [...]*”.⁷⁶

Varför Johannes använder just bilden av ett lamm har att göra med påskalammet, som ansågs vara rent, syndfritt, perfekt, oskuldsfullt, liksom Jesus. I och med Jesus offerande av sig själv, som Guds lamm, sker ett förändligande av offertanken.

Bilden av lammet i bibeltexterna är mångfacetterad. Den kan sägas vara dels uppvärderande, men också ett uttryck för en rent instrumental djursyn; nedvärderande. Det positiva består i att Jesus liknas vid ett lamm; lammet är Jesus. Att vara en bild, en symbol, för Guds son, Messias är synnerligen positivt i sig självt. Lammet är också en bild för den största gåva som – enligt det kristna synsättet – har getts av någon, nämligen offerandet av sitt eget liv för människornas skull; att dö som ett offer för att befria människosläktet ifrån deras synder. I och med att Jesus blir det sista offret inom kristendomen, i och med att templet förstörs år 70, upphör djurofferandet, och lammens (och andra djurs) liv besparas. Om detta var en del av Jesus intention är kanske tveksamt, men kanske också inte helt relevant, åtminstone inte för lammen, för offerdjuren.

Annars är det faktum att lammet endast förekommer som offer, som ett dött, slaktat lamm, är något negativt för lammet själv. Lammet får aldrig leva. Lammet är aldrig värt någonting som levande lamm. Det är bara i sin död som lammet har ett riktigt värde, som det betyder något. Ett lamm som sådant – som levande, och fritt existerande i naturen – har inget gudomligt förknippat med sig. Man kan säga att lammet används för att glorifiera Jesus, för att bidra till skönmålningen av Kristus, och Kristus storslagna gärning. Lammet används i texten som det typiska offerdjur det var – lammets position och identitet som offer kvarstår. Och huruvida lammen, rent konkret, fick det bättre när de inte användes som religiösa offer, går inte heller att klarlägga. En teori är att de, som offerdjur betraktade, möjligtvis behandlades bättre under själva sin livstid, just på grund av att de skulle bli slaktade för Gud, när deras liv väl skulle tas, och att det därför fanns en poäng i att behandla dem mer vördnadsfullt än andra djur, som Gud inte skulle få i offergåva. Vi vet ju att judarna hade, och har, stränga regler om rena och orena djur, t.ex.

Lammet är kanske det djur som bäst kan användas för att dra paralleller mellan djurfrågan och kvinnans underordning i bibeln. Kvinnan i bibeln är å ena sidan underordnad mannen, antingen som mannens hustru eller som sköka. Samtidigt är hon helig jungfru, moder till

⁷⁵ Kieffer 1991.

⁷⁶ Apg. 8:32. En ytterligare anledning till att Jesus liknas vid just ett lamm kan vara att djävulen liknas vid ”ett rytande lejon”, t.ex. i 1 Petr 5:8.

Guds son. Paralleller finns till lammets roll. Å ena sidan är det underordnat; ett offerdjur, slaktoffer, med inget värde i sig självt. Samtidigt är bilden av lammet, som dött lamm, glorifierat och upphöjt. Det oskuldsfulla lammet, det rena lammet påminner på det sättet om bilden av kvinnan som ren, helig jungfru, madonna.

I Uppenbarelseboken återkommer lammet; Guds lamm. Johannes ser, mitt för tronen i himlen, ”ett lamm, och det såg ut att ha blivit slaktat”, och man faller ner inför Lammet (med stort L) och säger att ”du har blivit slaktad, och med ditt blod har du friköpt åt Gud människor av alla stammar och språk och länder och folk”.⁷⁷

”Lammet som blev slaktat är värdigt att ta emot makten [...] och ära och härlighet och lovsång” skriver Johannes.⁷⁸ Lammet förekommer 28 gånger i Uppenbarelseboken. Här, i apokalyptiken, ses lammet som en symbol för seger, snarare än som en symbol för lidande och död, som är fallet i evangelisten Johannes berättelse. I Uppenbarelseboken triumferar lammet. Man kan se Uppenbarelsetexterna som den slutgiltiga pusselbiten om lammet – offrandet som sker i evangelietexten är en förutsättning för triumfen i Uppenbarelseboken. Lammets seger i Uppenbarelseboken är konsekvensen, resultatet av lammets roll i Gamla Testamentet och i evangelierna.

Det slaktade lammet är det segrande lammet. Men denna slutsats, tolkning, framstår inte som helt klar förrän just i och med Johannes uppenbarelse. Mikael Tellbe diskuterar detta i sin relativt nyutgivna bok om Uppenbarelseboken, *Lammet & odjuret: En guide till Uppenbarelseboken*. Tellbe betonar i sin tolkning starkt att det måste vara ett slaktat lamm som triumferar: ”Det är ett slaktat lamm som är historiens herre, mål och mening”.⁷⁹ Är då detta, denna betoning på lammet som slaktat, uppvärderande för lammet som sådant, för alla lamm? Ja, kanske kan man trots allt påstå det, för samma sak gäller ju för Jesus, människan Jesus, Gudasonen Jesus, som han är enligt kristen tro. Jesus är lammet, och Jesus segrar inte, enligt kristen uppfattning, förrän han hänger död på korset. Precis som lammet är Jesus egentligen inte riktigt betydelsefull förrän han offras. Det görs här alltså ingen skillnad på lammet och Jesus. Människa och djur står och faller tillsammans, och återuppstår och triumferar tillsammans. De går denna väg som ett och samma väsen, genom offrande, genom lidande och död, för att segra som *en*. Här är med andra ord hierarkin upplöst; det finns ingen människans överordning, ingen djurets underordning. Jesus (åter)skapar, återigen, en harmoni och jämställdhet mellan djur och människa, precis som han gör, enligt Markus, när han umgås

⁷⁷ Upp 5:6-9.

⁷⁸ Upp 5:12.

⁷⁹ Tellbe 1997, s. 62.

med de vilda djuren. På samma sätt som han, enligt bl.a. Pseudo-Matteus, delar sin födelse och sitt dop med djuren vid sin sida, och sedermera tillsammans med en åsna rider in i Jerusalem för att möta sitt öde. Och när Jesus dör gör han det alltså som ett lamm, och när han återuppstår är han fortfarande Lammet. Och Johannes ser i sin uppenbarelse ”en stor skara som ingen kunde räkna, av alla folk och stammar och länder och språk” ropa med hög röst: ”Frälsningen finns hos vår Gud, som sitter på tronen, och hos Lammet”.⁸⁰

Ett annat intressant inslag i Uppenbarelseboken är när författaren Johannes beskriver den himmelska gudstjänst han ser. Mitt för Guds tron, och runt om tronen ser han fyra varelser: ”Den första varelsen liknade ett lejon, den andra en ungtjur, den tredje hade ett ansikte som en människa, och den fjärde liknade en flygande örn.”⁸¹ Ingenstans i Uppenbarelseboken står det att detta är symboliska bilder för några andra varelser än just de varelser Johannes beskriver. Den bokstavliga betydelsen är att det är åtminstone tre djur (ett lejon, en tjur och en örn) som sitter vid Guds sida. Religions- och filosofiprofessor Stephen H. Webb skriver om detta i sin bok *On God and Dogs: A Christian Theology of Compassion of Animals*: ”These animals could represent the restoration of the animal world in the Kingdom of God since they include wild and tame animals, birds, and humans, but biblical interpreters usually read the text as a symbol of human, not animal, reality.”⁸²

Den numera etablerade tolkningen av denna Johannes syn kommer ursprungligen ifrån en biskop Irenaeus, från Lyon, som menade att dessa varelser – däribland de tre djuren – i själva verket är människor, nämligen de fyra evangelisterna.⁸³ Den kristna teologin har utgått ifrån denna tolkning, och helt blundat för den bokstavliga betydelsen, det som faktiskt står i Uppenbarelseboken, och istället valt att se dessa djuromnämningen som bilder för människans storhet och upphöjdhet (inte djurens), och på det sättet blir dessa djur endast symboler, och inga egentliga djur, och därmed nedvärderas återigen djuren i kristen teologi.

⁸⁰ Upp 7:9-10.

⁸¹ Upp 4:7

⁸² Webb 1997, s. 179.

⁸³ Irenaeus vol 1, s. 428-29.

Sammanfattning

Syftet med den här uppsatsen har varit att uppmärksamma uppvärderande omnämningen av djur i kristen texttradition, företrädesvis i evangelierna, men också i apokryfisk litteratur och i Uppenbarelseboken. Fokus har legat på Jesustexterna, eftersom Jesus är kristendomens förgrundsgestalt och kärna. Därför har djuren kring Jesus blivit mitt huvudstudium, men en återblick görs också till Gamla Testamentet, för att visa att en positiv djursyn finns redan i Moseböckerna och i skapelseberättelsen.

Kristen teologi och tradition har negligerat dessa uppvärderande djurbilder, för att istället fokusera på nedvärderande omnämningen av djur. Den negativa djursynen har varit fullständigt dominerande, och därför är det nödvändigt, menar jag, att arbeta på det sätt som jag föreslår, för att skapa en motvikt och balans. Min arbetshypotes har varit att det existerar uppvärderande omtalanden och beskrivningar av djur, i viktiga sammanhang, och min undersökning har sedan handlat om att identifiera sådana texter, vilket jag också lyckats med. Detta redovisas i analyser av texter och traditioner om djurens närvarande vid Jesus födsel och dop, texter om Jesus harmoniska tillvaro tillsammans med vilda djur, om åsnans viktiga roll i samband med intåget i Jerusalem, och Jesus som Guds lamm. I Uppenbarelseboken triumferar Lammet och lovsjungs på samma sätt som Gud.

Min teori om orsaken till att kristen teologi och tradition har valt att företräda en nedvärderande djursyn är att det är en fråga om makt. Det handlar om maktförhållandet mellan djur och människa, om människans ovilja att erkänna djurens värde, eftersom människans överordning är en följd av djurens underordning. Därför har djuren, liksom kvinnan, marginaliserats och osynliggjorts i bibeltexterna och i kristen historia, eller glorifierats och fått stå symbol för mänskliga eller gudomliga fenomen och ideal. Jag diskuterar problematiken med djursymboliken, där djur visserligen framhålls, men inte som djur, inte för vad de själva är, utan som en bild för mänskliga ideal. Att läsa djuromnämningen i Bibeln som företrädesvis symboliska är en läsning som delvis bidrar till nedvärderingen och negligerandet av djuren. Djuren måste äntligen få ses som djur, inte bara som poetiska bilder för någonting annat.

Eftersom samhället i övrigt har aktualiserat djurfrågor, frågor om djurens värde och rättigheter, är det angeläget att också kristendomen öppnar sig för dem. Därför anser jag att slutsatserna av min undersökning, resultaten, det vill säga alla de många konkreta exempel på uppvärderande djuromnämningen som finns, inte minst i berättelserna om Jesus, kan lyftas fram och tas på allvar av kristenheten. Kristendomen behöver inte revideras för att komma i

kapp det sekulära samhällets engagemang i djurrättsfrågor. I min uppsats har jag hävdad att man – om man gör sig fri från den diskriminerande läsning, som utgår ifrån Augustinus och Aquino, och försöker se texterna på nytt – kan finna en mycket djurvänlig kristendom, som visar att denna religion inte alls behöver ses som negativt inställd till djuren, att kristendomen tvärtom kan utgöra en god grund för en etisk, kärleksfull syn på, och behandling av, djur.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Bibeln: Bibelkommissionens översättning, Örebro 1999

Gospel of Pseudo-Matthew (<http://www.newadvent.org/Fathers/0848.htm>)

Irenaeus, biskop av Lyon, *Against the Heresies Vol 1.*, New York

Litteratur

Berry/Keller, "Knowledge and Behaviour toward Wild Life as Affected by Gender" i *Wild Life Society Bulletin* 11:5 (1987)

Browning, W.R.F., *Oxford Dictionary of the Bible*, Oxford 1996

Calvin, Jean, *Commentaries on the First Book of Moses called Genesis. Vol. 1*, Edinburgh 1847

Eriksson, Anne-Louise, *Genusperspektiv på teologi*, Stockholm 2004

Isaacs, Ronald H., *Animals in Jewish Thought and Tradition*, Northvale 2000

Kieffer, René, *Nytestamentlig teologi*, Stockholm 1991

Linzey, Andrew, and Cohn-Sherbok, Dan, *After Noah: Animals and the Liberation of Theology*, London 1997

Linzey, Andrew, *Animal Theology*, London 1994

Linzey, Andrew, *Christianity and The Rights of Animals*, London 1987

Möller-Christensen, Vilhelm och Jørgensen, K.E. Jordt, *Bibelns djurvärld*, Stockholm 1953

Paden, William E., *Religious Worlds. The Comparative Study of Religion*, Boston 1994

Ragnarsson, Per-Erik, Ivarson, Harald (red.), *Uppslagsbok till Bibeln*, Uppsala 1987

Schüssler Fiorenza, Elisabeth, *Hon får inte glömmas: kristendomens ursprung ur ett feministteologiskt perspektiv*, Stockholm 1992

Singer, Peter, *In Defence of Animals*, Oxford 1985

Tellbe, Mikael, *Lammet & odjuret: En guide till Uppenbarelseboken*, Örebro 1997

Uddenberg, Nils, *Ett djur bland andra*, Nora 1993

Webb, Stephen H., *On God and Dogs: A Christian Theology of Compassion for Animals*, Oxford 1998

Wennberg, Robert N., *God, Humans, and Animals: An Invitation To Enlarge Our Moral Universe*, Grand Rapids 2003